

Władysław Misiuna

BADANIA NAD PRZEOBRAŻENIAMI SPOŁECZNO-GOSPODARCZYMI WSI W REJONACH UPRZEMYSŁAWIANYCH

(Z działalności Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych)

W październiku 1963 r. minęło 2 lata od powołania do życia Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych i Pracowni Badań Rejonów Uprzemysławianych. Idea badań wpływu industrializacji na przeobrażenia społeczno-gospodarcze i kulturalne kraju nie była obca także wcześniej ośrodkom i placówkom naukowym w Polsce: podejmowano różnorodne badania tego wpływu, jak również towarzyszących mu zjawisk. Brakowało jednakże skoordynowanego przez odpowiedni program działania nauk społecznych. Powołanie Komitetu zapoczątkowało tworzenie ram i form organizacyjnych, mających na celu skupienie uwagi nauk społecznych wokół badań empirycznych społecznych problemów industrializacji.

Pozwoliło to na dość poważne zaangażowanie w badaniach takich deficytowych dyscyplin naukowych jak m. in. ekonomika rolnictwa, socjologia wsi, polityka agrarna, socjologia miasta, ekonomika pracy, polityka społeczna i inne. Szczególnie cenne jest zaangażowanie tych dyscyplin w badaniach empirycznych, wypełniających bardzo poważną lukę w badaniach społecznych problemów industrializacji w Polsce. Podjęto najistotniejszą problematykę badawczą i przygotowano warunki długofalowego ciągłego badania przeobrażeń społeczno-gospodarczych i kulturalnych w rejonie największych inwestycji obecnego 20-lecia, objętych planem 5-letnim i planem perspektywicznym do 1980 r. (jak np. Płock, Puławy, Tarnobrzeg, Konin, Bełchatów; czyni się także przygotowania do objęcia terenu miedziowego zagłębia legnicko-głogowskiego, a także rejonu miechowsko-proszowickiego w związku z dalszą rozbudową Nowej Huty).

Data powołania i początki działalności organizacyjno-naukowej Komitetu i Pracowni oraz pierwszych masowych i długofalowych badań terenowych przypadają na rok 1961 — pierwszy rok realizacji planu 5-let-

niego na lata 1961—1965 oraz planu perspektywicznego na 1980 r. Nie jest to przypadkowe. Według zamierzeń Komitetu i Pracowni, działalność ich skierowana jest na problemy wynikające z realizacji wielkich inwestycji tego planu, lokalizowanych w rejonach dotąd słabo rozwiniętych gospodarczo, o charakterze zdecydowanie rolniczym, które siłą rzeczy podlegać będą szybkim przeobrażeniom.

Plan perspektywiczny na lata 1961—1980 stanowi niewątpliwie nowy etap industrializacji Polski. Plan 6-letni i następny 5-letni, również w pewnym stopniu zakładały gruntowną przebudowę ekonomiki i industrializacji, z czym wiązała się wyjątkowa waga przemysłu maszynowego. Obecny plan 5-letni natomiast, zwłaszcza dalsze pięcioletki planu perspektywicznego przyniosą jeszcze bardziej wszechstronny rozwój przemysłu, bardziej niż dotychczas odpowiadający zarówno potrzebom, jak i możliwościom rozwojowym, wyznaczonym przede wszystkim przez stan bazy surowcowej i możliwości jej eksploatacji, jak też czynniki demograficzne i inne a w znacznym stopniu również możliwości, jakie daje współpraca krajów RWPG. Realizowane obecnie plany uwzględniają już pewne zadania, związane z wyrównywaniem niektórych dysproporcji w rozwoju gospodarczym, spowodowanym przez warunki i pewne błędy w kierowaniu industrializacją, zwłaszcza w latach planu 6-letniego. Dotyczy to również podstawowych dysproporcji występujących w rozwoju przemysłu i rolnictwa. Dlatego w działalności Komitetu tak silnie akcentowany jest pogląd, że chodzi nam o to, aby szybki rozwój przemysłu wykorzystać do dźwignięcia wsi i rolnictwa z zacofania i do przyspieszenia produkcji rolnej zgodnie z potrzebami rosnącej liczby ludności Polski, aby rozwijający się przemysł sprzyjał szybszemu wzrostowi produkcji, aby zapobiec obniżaniu poziomu produkcji rolnej w najbliższym zapleczu wiejskim zakładów przemysłowych, co jest wynikiem żywiłowego odpływu ludności ze wsi, werbunku załogi itd.

Z założeń generalnych planu perspektywicznego wynika, że ogólny rozwój ekonomiczny kraju pociągnie za sobą wzrost zatrudnienia o blisko 4 mln w okresie obecnego 20-lecia. Równocześnie przewiduje się zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie o około 1,5 mln, przy zakładanym w tym okresie podwojeniu produkcji rolnej. Jest to niewątpliwie nowy moment obecnego etapu industrializacji kraju. Dotychczasowy rozwój uprzemysławiania w ciągu dłuższego okresu nie spowodował tak gwałtownego zmniejszenia stanu zatrudnienia w rolnictwie. Trzeba się liczyć z potrzebą radykalnego wzrostu wydajności pracy w tej dziedzinie gospodarki. Sprzyjać temu będzie niewątpliwie rozwój przemysłu, jeśli zachowane zostaną odpowiednie proporcje wewnętrzne, uwzględniające potrzeby rozwojowe rolnictwa, a zwłaszcza: 1) potrzebę przebudowy, umożliwiającej duży odpływ ludności ze wsi do pracy poza rolnictwem,

obejmujący nie tylko przyrost ludności w wieku zdolności do pracy, ale też zmniejszenie stanu liczebnego w porównaniu z obecnym, 2) potrzebę intensyfikacji produkcji rolnej, zwiększenia w drodze odpowiednich nakładów inwestycyjnych i eksploatacyjnych, wydajności z każdego hektara użytków rolnych, 3) potrzebę przebudowy społecznej wsi i rolnictwa na podstawach socjalistycznych, w drodze stopniowych przeobrażeń, w miarę dojrzewania warunków tej przebudowy itd.

Nowy etap industrializacji Polski charakteryzuje się powstawaniem większej niż dotychczas liczby nowych rejonów uprzemysławianych.

W tych warunkach Komitet i Pracownia uważały za uzasadnione, zarówno ze względu na interes nauki, jak i na potrzeby praktyki, największą uwagę skierować na nowe rejony uprzemysławiane. Rzecz w tym, że objęcie badaniem nowych rejonów, które jeszcze nie istnieją, lecz dopiero się stają, pozwala na bardziej gruntowne prześledzenie całości kształtu problematyki przeobrażeń społeczno-gospodarczych i kulturalnych towarzyszących powstawaniu rejonu przemysłowego w dynamice rozwojowej, umożliwia zbadanie konkretnych faz rozwojowych i zjawisk im towarzyszących itd. Badania tego rodzaju mogą wnieść coś istotnego do wiedzy o procesach industrializacji.

Nie oznacza to, że zaniechać należy badania problemów analogicznych w rejonach starych, już zaawansowanych w rozwoju. Wprost przeciwnie, jest to niezbędne m. in. w celu naukowego poznania wyższej fazy rozwoju nowego rejonu i w celu praktycznego kształtowania towarzyszących mu przeobrażeń. Rzecz jednakże w tym, aby nie rozpraszać zbyt bardzo szczupłych sił kadrowych i pracować metodycznie.

O powodzeniu badań w rejonach nowych decyduje czas. Szczególnie istotne jest tu wczesne rozpoczęcie badań, zanim burzliwy rozwój ośrodka przemysłowo-miejskiego spowoduje bardziej istotne zmiany, po których nie da się odtworzyć empirycznie stanu poprzedniego.

Już w planie 5-letnim na lata 1961—1965 wartość kosztorysowa nakładów inwestycyjnych w nowych rejonach stanowi około 40% wartości nakładów ogólnych, co określa również aktualny zasięg podejmowanych badań od strony potrzeb praktycznych. W przyszłości udział nakładów inwestycyjnych będzie niewątpliwie wzrastał. Problem ten więc ma duże znaczenie a jego rozwiązanie wymaga wielu wysiłków.

Realizacja wielkich inwestycji przemysłowych pociąga za sobą konieczność rozstrzygnięcia różnorodnych problemów organizacyjno-technicznych i ekonomicznych, a także problemów o charakterze społecznym. Już sama budowa obiektu wymaga odpowiedniej załogi budowlano-montażowej, pociąga za sobą konieczność przygotowania tej załogi, stworzenia dla niej warunków umożliwiających podjęcie pracy itd. Powstanie zakładu przemysłowego pociąga dalsze następstwa: werbunek odpo-

wiedniej załogi o określonych kwalifikacjach, której nie mała liczba rekrutuje się spośród wychodźców ze wsi. Z tym wiąże się przygotowanie zawodowe, stworzenie warunków mieszkaniowych, umożliwienie dojazdów do pracy, rozwój budownictwa mieszkaniowego, komunalnego, dróg, środków transportu, usług handlowych, rzemieślniczych itd.

Różnorodność problemów ekonomicznych, związanych tylko ze zorganizowaniem załogi jest ogromna. Przeplatają się one przy tym z różnorodnymi kwestiami natury społecznej. Główne problemy to niewątpliwie stosunki pracy, wytwarzanie się nowej społeczności, jej adaptacja do nowych warunków, więzi społeczne, upodobania, zachowanie i motywy działania społecznego w kwestiach podstawowych dla rozwoju powstającego ośrodka.

Szczególnie trudne problemy wiążą się z faktem, że tempo budowy zakładu i potrzeby eksploatacyjno-produkcyjne wyprzedzają tempo stwarzania warunków normalnego życia załogi, warunków mieszkaniowych, komunalnych itd., co nie pozostaje bez wpływu na kształtowanie się np. stosunków społecznych. Problem wychodźców ze wsi to nie tylko sprawa ich adaptacji do odmiennych warunków pracy w nowym i szybko zmieniającym się środowisku, do nowego pozyskanego zawodu, ale również problem zachowania poprzedniego zawodu i więzów z gospodarstwem rodzinnym oraz rozliczne kwestie związane ze stałym dojazdem do pracy ze wsi rodzinnej.

Realizacja tak wielkiego zamierzenia inwestycyjnego, jak w badanych przez Komitet i Pracownię rejonach, wymaga planowego działania i kompleksowego rozwiązania szerokiego wachlarza problemów. Plan zamierzeń inwestycyjnych określa ważniejsze środki realizacji ale nie może objąć ani przewidzieć wystąpienia licznych problemów o charakterze społecznym. Nie można przewidzieć, jak zachowa się cała załoga czy też określona grupa ludzi wobec trudności realizacyjnych. Planowe kierowanie budową dużego zakładu i ośrodka przemysłowo-miejskiego to nie tylko dysponowanie materiałami, środkami materialnymi, ale także ludźmi. Nie sposób tu wszystkiego przewidzieć i zaplanować, lecz kierowanie to ma istotny wpływ na realizację zamierzeń planowych. Jeśli w toku realizacji planów inwestycyjnych następuje częsta zmiana zamierzeń pierwotnych i założeń planu, to — obok niewątpliwych wad samego planowania, które nie uwzględnia dostatecznie wszystkich problemów, jakie mogą wystąpić podczas realizacji — jednym z problemów węzłowych jest zbyt mała znajomość roli czynnika ludzkiego w procesie budowy nowego ośrodka oraz słaba znajomość skomplikowanych kwestii, które z tym się łączą. Dlatego takie znaczenie dla planowego rozwoju rejonu uprzemysławianego mają badania społecznych problemów industrializacji.

Szczególnie wieś zaplecze budowy ośrodka przemysłowego, które w niemalym stopniu decyduje o powodzeniu całej budowy, stanowi mało znany teren problemów społecznych, związanych z industrializacją.

Uchwycenie w sposób prawidłowy wielostronnych skutków industrializacji wymaga badań kompleksowych, uczestnictwa różnych dyscyplin nauk społecznych i ich współdziałania w procesie badań.

Tylko tego rodzaju badania mogą pozwolić na sformułowanie możliwie pełnych, wyczerpujących i skutecznych wniosków działalności praktycznej. Jeśli obecnie istotnym brakiem w naukach społecznych jest znikoma liczba opracowań syntetycznych różnorodnych problemów to niewątpliwie m. in. z powodu braku dostatecznie rozwiniętych badań kompleksowych.

Organizacja badań kompleksowych, do tego empirycznych, nie jest łatwa i wysuwa wiele problemów do rozwiązania. Wyczerpujące przedstawienie tych problemów nie jest możliwe. Wypadnie ograniczyć się do zaznaczenia jedynie tych kwestii, które pozwolą na prawidłową ocenę kierunków działalności Komitetu i Pracowni oraz realizowanej koncepcji badań.

Znalezienie odpowiednich form organizacyjnych, które umożliwiłoby uczestnictwo w badaniach kompleksowych różnych dyscyplin, było przedmiotem poszukiwań w początkach działalności Komitetu.

Obecnie takie formy już istnieją i są wszystkim znane, ale ustalenie ich nie było łatwe. Brak było doświadczeń w organizowaniu tego rodzaju badań w PAN i innych placówkach naukowych w Polsce.

Trudności polegały zwłaszcza na tym, że chodziło o taką organizację, która zapewniłaby kompleksowe badanie nie tylko głównych przeobrażeń społeczno-gospodarczych wsi oraz miasta, w oparciu o ich dotychczasową znajomość w skali całego kraju, ale także o badanie poszczególnych rejonów, aby można było uchwycić procesy ich kształtowania się. Nie wystarczyło tu już więc podejmowanie badania kompleksowego w obrębie jednej dyscypliny nauki, ale trzeba było zaangażować różne dyscypliny.

Podstawowe badania przeobrażeń społeczno-gospodarczych wsi np. wymagało już w początkach udziału ekonomistów rolnych, socjologów wsi, polityków agrarnych, a ostatnio nawet przy bardziej szczegółowych zagadnieniach także udziału geografów rolnictwa itd. W dalszym rozwoju badań niewątpliwie potrzebny będzie również udział innych dyscyplin, np. nauk prawnych.

Dyscypliny wiodące w podstawowych badaniach przeobrażeń społeczno-gospodarczych wsi to ekonomika rolnictwa, socjologia wsi i polityka agrarna, opierająca się głównie o wyniki badań dwóch poprzednich nauk. Inne dyscypliny nauki mogą również wiele wnieść do głębszego poznania przeobrażeń społeczno-gospodarczych wsi.

Analogicznie bodaj rzecz się przedstawia jeśli chodzi o badania przeobrażeń społeczno-gospodarczych miasta. Główną rolę mają tu do spełnienia ekonomiści i socjologowie, działający w ramach wspólnego programu badań. Badają oni zazwyczaj jedną z najważniejszych stron tego samego problemu i ich wspólne wnioski dają pełniejszą podstawę formułowania zarówno uogólnień teoretycznych, jak i postulatów do realizacji w polityce gospodarczej i społecznej.

Z tych względów Komitet uważał za celowe skupić różne dyscypliny nauk społecznych konkretnego ośrodka naukowego na jednym wyznaczonym terenie, w ramach organizacyjnych sekcji Komitetu do badań konkretnego rejonu, a dla umożliwienia współpracy nad głównymi problemami — niezależnie od terenu ich badań — utworzyć zespoły naukowo-badawcze w Pracowni, która stanowi zaczątek większej placówki naukowej.

Ponadto zostało powołane Seminarium Prac Badawczych, które na razie działa tylko w ośrodku warszawskim, ale przewiduje się, że jego działalność obejmuje także inne ośrodki.

Praca nad koncepcją badań przeobrażeń społeczno-gospodarczych zarówno rejonu jako całości, jak też odrębnie wsi i miasta — została podjęta dość wcześnie, jeszcze w ramach organizacyjnych Komitetu Ekonomiki Rolnictwa w Wydziale V Nauk Rolniczych i Leśnych PAN oraz w Komitecie Badań nad Kulturą Współczesną w Wydziale I Nauk Społecznych PAN.

Prace nad tymi koncepcjami nie mogły pominąć również organizacji empirycznych badań kompleksowych. W ich wyniku powstał ostatecznie Komitet w swej obecnej postaci oraz Pracownia.

- Istotnym elementem całej koncepcji badań wiejskich jest założenie, że:
- badaniem należy objąć najważniejsze problemy przeobrażeń społeczno-gospodarczych wsi, gospodarstwa i rodziny wiejskiej,
  - badaniem trzeba objąć całe zbiorowości społeczne gromady jako przyszłego głównego ośrodka i organizmu społeczno-gospodarczego wsi, oraz całe wsie wraz ze wszystkimi gospodarstwami i rodzinami, ku czemu zmierza cała nasza polityka ekonomiczna i społeczna,
  - badanie musi być rozpoczęte wcześniej, u progu przeobrażeń, aby uzyskać punkt odniesienia dla dynamiki badanych zjawisk i móc śledzić dalsze przemiany,
  - badania problemów podstawowych powinny być powtarzane masowo w kilkuletnich odstępach czasu, dla uchwycenia głównych przemian w gromadzie, wsi, gospodarstwie i rodzinie, dotyczy to również określonych zagadnień, o znaczeniu szczególnym dla poznania naukowego i dla praktyki,

- badania wybranych zagadnień lub zjawisk krótkotrwałych bądź o charakterze szczególnym, z uwagi na potrzebę skutecznego zapobiegania im, powinny być prowadzone ciągle,
  - badania należy prowadzić w taki sposób i w takim zakresie, aby można było ich wyniki wykorzystywać dość wcześnie w działalności praktycznej i przyczynić się do prawidłowego kształtowania rozwoju itd.
- Według tych założeń zostały przeprowadzone, na miarę możliwości Komitetu i Pracowni, podstawowe badania na wsi w rejonie Płocka i Puław.

Trudno jeszcze obecnie ocenić słuszność przyjętej koncepcji badań. Wiele jednakże spostrzeżeń wyniesionych z dotychczasowych badań daje powody, aby uważać ją za trafną. Na pełniejsze wyniki będzie trzeba, rzecz jasna jeszcze poczekać.

Duża część trudności, które musiały pokonać Komitet i Pracownia przy organizowaniu badań podstawowych, dotyczy wyboru metod i technik badawczych właściwych przy badaniu określonych problemów. Było to o tyle trudne, że należało określić podstawowe metody badań głównych problemów, które — zgodnie z koncepcją badań — powinny być powtarzane okresowo. Nie można tu było zrezygnować z dotychczasowych doświadczeń wcześniej działających placówek naukowych. Dotyczy to zwłaszcza, zastosowanej w badaniach przeobrażeń wsi, gospodarstw i rodzin wiejskich w rejonie Puław i Płocka, Wielkiej Ankiety Wiejskiej, opartej w znacznym stopniu na analogicznej ankiecie do badań okresowych wsi w Polsce, jaką posługiwał się Instytut Ekonomiki Rolnej.

Posłużenie się metodą Wielkiej Ankiety Wiejskiej w badaniach przeobrażeń społeczno-gospodarczych wybranych gromad — a w ich obrębie wsi gospodarstw i rodzin — nie rozwiązało trudności z metodami i technikami badawczymi tych problemów. Wprawdzie Wielka Ankieta Wiejska jest tak ułożona, że zawiera najważniejsze informacje o całej wsi, badanej za pomocą specjalnego formularza, na tyle obszernego, aby wyczerpywał charakterystykę danej wsi, zawiera dużo informacji obiektywnych, sprawdzalnych, zawartych w kilkustronicowej karcie gospodarstwa oraz najbardziej podstawowe dane o rodzinie wiejskiej, zamieszczone również w parostronicowej karcie rodziny — niemniej nie może dać dostatecznych informacji o badanych gospodarstwach i rodzinach, pozwalających na możliwie najpełniejsze uchwycenie występujących zjawisk społecznych i ekonomicznych. Rozszerzenie takiej ankiety jest metodycznie niesłuszne, ponieważ obniża stopień wiarygodności danych.

W tych warunkach Wielka Ankieta Wiejska potraktowana została jako podstawowe źródło informacji, ale w zakresie konkretnych istotnych zagadnień uzupełniane w całokształcie badania innymi metodami, jak np.

bardziej szczegółowe kwestionariusze-wywiady oraz informacje bieżące specjalnej sieci korespondentów.

Stworzenie sieci korespondentów jest przedmiotem poczynań Komitetu i Pracowni w rejonie Płocka. Sieć ta stanowić będzie podstawę badań ciągłych, wymagających stałej obserwacji zjawisk, zachodzących w terenie objętym badaniem.

Duże trudności musiał pokonać Komitet, a w badaniach rejonu Puław Pracownia, ściśle w tym zakresie współdziałająca z Katedrą Ekonomiki Rolnictwa SGGW, w związku z potrzebą wydzielenia — z badań przeobrażeń społeczno-gospodarczych wsi — problemów zatrudnienia i stosunków pracy. Mają one szczególną wagę w początkowej zwłaszcza fazie budowy ośrodka przemysłowo-miejskiego, a także w teoretycznym wyjaśnieniu procesów przekształcania się rejonu rolniczego w przemysłowo-rolniczy i wymagają odrębnych, złożonych metod badawczych. Dlatego też trzeba było posłużyć się specjalną ankietą wiejską, pozwalającą na uchwycenie zarówno odpowiednich informacji o gospodarstwie, jak też szczególnie o sile roboczej, stopniu jej wykorzystania, oraz o warunkach określających możliwości wykorzystania nadwyżek siły roboczej. Nie wyczerpała ona jednakże podstawowej problematyki badanego przedmiotu i należało ją uzupełnić przez odpowiednie badania statystyki masowej GUS, spisu powszechnego, spisów czerwcowych, a także przez zastosowanie w badaniach metod normatywnych itd.

W związku z potrzebą wyodrębnienia, z badań nad przeobrażeniami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw rolnych, całej grupy tematycznej dotyczącej warunków bytu ludności, w pracach w rejonie Płocka posłużono się również badaniami przy zastosowaniu ksiąg rachunkowości indywidualnych gospodarstw chłopskich, w czym z pomocą przyszedł Instytut Ekonomiki Rolnej.

Poważną część trudności pierwszego okresu rozwoju Komitet i Pracownia ma już za sobą. Dotyczy to zwłaszcza ukształtowania ram i form organizacyjnych, a w pewnym zakresie także metod i technik badawczych, chociaż te ostatnie przysparzają dużo kłopotów i wymagają doskonalenia. Udało się również w pewnym stopniu zlikwidować nadmierne rozproszenie tematyki, podejmowanej przez zespoły katedr.

Stopniowo eliminuje się także tendencje do pewnego zawężenia prowadzonych już badań nad określoną problematyką rejonu uprzemysławianego, polegającą na częściowym lokalizowaniu ich w konkretnym rejonie, w wyniku tego przydatność wyników takich prac dla całokształtu badań programowych jest znikoma — mnożą się przyczynki, raczej oddalające od syntez problemów badanych kompleksowo.

Podstawowe trudności w pracy Komitetu to kłopoty z kompleksowym badaniem problemów i rejonów, ze zgraniem i harmonijną współpracą

programową różnorodnych dyscyplin. Droga do przewyciężenia istniejących trudności to obok działalności wynikającej już z aktualnych ram i form organizacyjnych, zacieśnienie współpracy z innymi Komitetami naukowymi PAN, wśród których szczególne znaczenie dla badań wiejskich może mieć współpraca z Komitetem Ekonomiki Rolnictwa. Tego rodzaju współpraca została już podjęta z Komitetem Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, zamierzamy również nadać bardziej stały charakter współpracy z Komitetem Badań nad Kulturą Współczesną. Być może, dla rozwoju badań kompleksowych okaże się konieczne współdziałanie z innymi komitetami PAN.

Podstawowa problematyka badań, wynikająca z programu prac Komitetu i jego planu tematycznego obejmuje:

- badania przeobrażeń społeczno-ekonomicznych i kulturalnych na wsi, spowodowanych budową wielkich zakładów przemysłowych i rozwojem środowiska miejskiego w rejonach uprzemysławianych, w ich zakres w 1963 r. wchodzi 29 prac zespołowych, obejmujących około 80 tematów, z czego największa część przypada na prace ośrodka warszawskiego w rejonie Płocka i Puław,
- badania przeobrażeń społeczno-ekonomicznych i kulturalnych w mieście, spowodowanych budową wielkich zakładów przemysłowych, rozwojem środowiska miejskiego, uzależnionym także od wpływu zaplecza wiejskiego, w ich zakres wchodzi 8 badań zespołowych niektórych rejonów, obejmujących około 35 tematów, z czego najwięcej przypada na Płock,
- badania zatrudnienia i stosunków pracy w powstających rejonach uprzemysławianych, ze szczególnym uwzględnieniem rezerw siły roboczej, warunków dojazdów do pracy, kształtowania się załogi itd. obejmują prace 10 zespołów, zajmujących się ok. 30 tematami, z czego najwięcej przypada na prace ośrodka warszawskiego w Płocku oraz na wsiach rejonu Płocka i Puław.
- badania warunków bytowych ludności miast i wsi w rejonach uprzemysławianych, obejmujące prace 5 zespołów, z pewną liczbą tematów, skupionych przede wszystkim w ośrodku warszawskim.

Ogólnie określona problematyka badawcza ma na celu zorientowanie zespołów badających w zakresie głównego kierunku zainteresowań przy uwzględnieniu empirycznego charakteru badań. Nie wyczerpuje to ogólniejszej problematyki teoretycznej, która może i musi być podjęta w oparciu o wyniki badań, na które trzeba czekać.

W badaniach wiejskich o charakterze kompleksowym, obejmujących głównie tematykę ekonomiczną i socjologiczną, zaangażowane są w ośrodku warszawskim przede wszystkim: Pracownia Badań Rejonów Uprzemysławianych w Wydziale I Nauk Społecznych PAN, powołana w wyniku

starań naszego Komitetu z którą w badaniach rejonu Płocka i Puław współpracuje Instytut Ekonomiki Rolnej (pewne zakłady) niektóre katedry Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego SGGW i Szkoły Głównej Planowania i Statystyki, a także niektóre placówki naukowe Wydziału I PAN oraz dość liczne grona doktorantów spoza placówek naukowych i innych współpracowników instytucji gospodarczych Warszawy.

Szereg placówek naukowych podejmuje ponadto samodzielne badania w ramach programu Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych.

Pracownia Badań Rejonów Uprzemysławianych przybiera więc charakter ośrodka skupiającego główne badania w zakresie przeobrażeń społeczno-gospodarczych, zwłaszcza wsi w rejonach Płocka i Puław.

Podstawowa problematyka badań dotyczących głównych przeobrażeń społeczno-gospodarczych gromady, wsi, gospodarstwa i rodziny wiejskiej zawarta jest w Wielkiej Ankiecie Wiejskiej, która w rejonie Płocka objęła 5 gromad i na ich terenie 96 wsi sponad 4 tys. gospodarstw i rodzin wiejskich, a na terenie Puław — 2 gromady z 17 wsiami i ponadto 8 wsi z 4 wybranych gromad z najbliższej strefy wpływu powstającego ośrodka przemysłowego, z ogólną liczbą ponad 3 tys. gospodarstw i rodzin wiejskich. Ta zbiorowość będzie przedmiotem badań długofalowych, powtarzanych w okresach kilkuletnich. Pracownia prowadzi te badania, zapoczątkowane w Płocku, dzięki współpracy z IER i nie czekając na powtórzenie ankiety, za pomocą innych metod zajmuje się konkretnymi i szczególnie ważnymi problemami.

Dane liczbowe umożliwiające podejmowanie bardziej szczegółowych tematów, zawarte w publikacji wyników ankiety przeprowadzonej w Płocku, obejmują 162 zestawienia tematyczne i dotyczą: struktury gospodarstw według obszaru, środków produkcji i donajmu i wynajmu środków produkcji, instytucji, zadłużenia i wierzytelności, elementów produkcji, wychodźstwa, struktury rodziny, gospodarstw domowych i sytuacji bytowej, charakterystyki wsi objętych ankietą oraz informacji ogólnych o rodzinach i gospodarstwach, kategoriach społecznych itd.

Prace nad wynikami liczbowymi badań takiej samej ankiety wiejskiej w zasadzie już zakończono i w najbliższym czasie, po zakończeniu przez GUS prac obliczeniowych, będzie można dać je do druku. Korzystając z materiałów ankiety z rejonu Płocka można będzie rozszerzyć zakres informacji o szczególnie ważnych problemach społecznych i gospodarczych w rejonie Puław. Z wyników tej ankiety można już korzystać w Pracowni.

W oparciu o wyniki i dane liczbowe obu ankiet Pracownia, przy udziale innych warszawskich placówek naukowych podjęła szereg bardziej szczegółowych badań. Przede wszystkim podjęto i zakończono badania o charakterze sondażowym, dotyczące opinii o sposobach rozwiązywania pro-

blemów chłopca-robotnika, zakończone już i opracowane przez doc. dr Dyzmę Gałaję, przy współudziale OBOP. Ich wyniki ukazały się w książce, poświęconej tej problematyce.

Podjęto również, we współpracy z OBOP, badania opierające się na podstawowych danych obu ankiet, dotyczące opinii mieszkańców wsi na temat sposobów rozwiązywania sytuacji gospodarstw podupadłych w związku z potrzebą wyjaśniania warunków realizacji uchwał rządu w tych sprawach.

W oparciu o dane ankiety płockiej podjęto bardziej szczegółowe badania gospodarstw podupadłych oraz pozbawionych perspektyw rozwojowych z powodu braku spadkobierców. Pierwsze wyniki tych badań zostały już przekazane zainteresowanym oraz do publikacji.

Podjęto również w Pracowni badania nad gospodarstwami przodującymi w produkcji rolnej, zmierzające do wyjaśnienia istotnych przyczyn i warunków tego zjawiska. Przedmiotem bardziej szczegółowego studium, dla którego punkt wyjścia stanowiły wyniki ankiety płockiej, była grupa rodzin wiejskich w gromadzie Brudzień Duży.

Materiały obu ankiet wiejskich wykorzystywane są obecnie w bardziej szczegółowych badaniach naszych doktorantów posłużyły one także do 15 prac magisterskich w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Produkcji Rolniczej SGGW. Już w ciągu bieżącego roku zostaną opracowane, w oparciu o materiały ankiety puławskiej, szczegółowe monografie 17 wsi obu gromad, objętych badaniem długofalowym. Szereg prac magisterskich wykonują również, w oparciu o dane ankiety puławskiej magistranci ekonomiki rolnictwa SGPiS.

Poważne siły i środki zaangażował Komitet w badaniach rezerw siły roboczej na wsi i warunków jej wykorzystania. W rejonie Płocka objęły one, jak wiadomo, metodą ankietową 26 gromad z powiatów: płockiego, gostynińskiego, sierpeckiego, płońskiego i lipnowskiego, a z rejonu Puław 33 gromady z 12 powiatów woj. lubelskiego, warszawskiego, kieleckiego, tj. ze strefy zarówno spodziewanego odpływu siły roboczej do nowego ośrodka, jak też krzyżującego się ciężenia do innych ośrodków.

Poza badaniem masowym w oparciu o dane GUS ze spisu badaniami ogólnymi i ankietowymi objęto w Płocku około 8000 gospodarstw ze 184 wsi oraz wszystkie gospodarstwa uspołecznione, w rejonie Puławy, około 11 000 gospodarstw z 73 wsi. Badanie więc ma charakter masowy, a jego wyniki są bardzo istotne dla ustalenia obszarów nadwyżek, niedoborów i równowagi siły roboczej w obu rejonach, ma ono znaczenie praktyczne dla prawidłowego kształtowania polityki zatrudnienia na potrzeby nowego ośrodka przemysłowego w danym rejonie.

Wyniki liczbowe badań płockich, mogą dopiero obecnie być przekazane do druku, a ważniejsze wnioski, wysnute na ich podstawie, zostały na

początku br. przekazane zainteresowanym instytucjom. Były one również publikowane przez Komitet. Wyniki liczbowe badań w Puławach znajdują się w końcowej fazie opracowań i zostaną oddane do druku pod koniec br. Materiały obu badań udostępniono już w Pracowni wszystkim zainteresowanym.

Podobnie jak w przypadku Wielkiej Ankiety Wiejskiej (która zresztą jest wykorzystana również w tych badaniach), poszczególne tematy szczególnie są rozwijane przez liczne grono współpracowników z różnych placówek ośrodka warszawskiego oraz doktorantów i magistrantów SGGW.

Już zakończone zostało w IER opracowanie indywidualnych wyników rachunkowości gospodarstw chłopskich, badanych bardziej szczegółowo i długofalowo w obrębie 5 gromad w rejonie Płocka. Są one zawarte w odrębnej publikacji.

Dalszy rozwój badań rejonów uprzemysławianych wymaga, aby już dzisiaj dostrzegać konieczność stopniowego przeprowadzania syntez ważniejszych problemów z zakresu wpływu uprzemysławiania na przeobrażenia społeczno-gospodarcze rejonu, wsi i miasta.

W miarę powtarzania naszych podstawowych badań nagromadzi się odpowiedni materiał, umożliwiający opracowanie syntetyczne ważniejszych problemów. Badania dotychczasowe dostarczyły pewnego materiału. Pozwala to przede wszystkim na zarysowanie stanu istniejącego, wyodrębnienie ważniejszych problemów każdego rejonu i śledzenie ich rozwoju.

Badania nasze mają charakter empiryczny a na syntezy, oparte na wynikach długofalowych badań empirycznych trzeba będzie niewątpliwie poczekać. Tymczasem jednak wysuwa się konieczność podejmowania prac o charakterze teoretycznym, które by przygotowały grunt dla przyszłych syntez, a co ważniejsze jeszcze, sprzyjały prawidłowemu rozwijaniu badań w kierunku tych syntez, które być może obalą niejedno stwierdzenie teoretyczne, wypracowane w oparciu o dotychczasowe zdobycze nauki.

W przyszłości Komitet i Pracownia powinny zwracać na te zagadnienia większą uwagę. W związku z tym też należałoby wykorzystać już działające i powołać, w miarę potrzeby nowe zespoły naukowo-badawcze Pracowni, które mogą spełniać istotną rolę w przygotowaniu warunków opracowań syntetycznych.